

طراحی مدل بازدارنده فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های اسلامی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۲۲

سید مهدی الوانی^۱، مهدی اسلام‌پناه^۲

از صفحه ۲۵ تا ۵۰

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر با هدف طراحی مدل بازدارنده فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های اسلامی انجام شد. اهداف پژوهش حاضر، شامل طراحی مدل و سپس آزمون آن بود.

روش‌شناسی: روش پژوهش کیفی از نوع اکتشافی بود. جامعه آماری شامل کلیه متون اسلامی است که به صورت مورد کتاب نهج‌البلاغه انتخاب شد. با توجه به کیفی بودن پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. نمونه آماری شامل ۱۵ نفر از متخصصین و خبرگان حوزوی - کسانی که به درجه اجتهاد فقهی (خبرگی) در مقام دینی نائل شده‌اند - می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات با استفاده از مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختار یافته با خبرگان و متخصصان و همچنین بهره‌گیری از کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه بود.

یافته‌ها: بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل مضمون، تعداد ۴۰۲ تم فرعی با رعایت اصل معناشناسی در سه طبقه تعالی‌بخشی، پیشگیری و درمان در خصوص بازدارندگی از فساد اداری استخراج شد. درصد فراوانی تم‌های فرعی در طبقه تعالی‌بخشی (۱۷.۷٪)، پیشگیری (۷۳.۸٪) و درمان (۸.۵) بود. سپس با توجه به هم‌پوشانی‌ها، تم‌های فرعی به ۴۰ تم اصلی تلخیص و در نهایت، در هفت محور دسته‌بندی شدند.

نتیجه‌گیری: مدل بازدارنده فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های نهج‌البلاغه‌ای بر اساس روابط بین محورهای اصلی به‌دست آمده و همچنین هم‌پوشانی این محورها در حوزه‌های فردی، سازمانی و اجتماعی - فرهنگی طراحی شد.

واژه‌های کلیدی: طراحی مدل، بازدارندگی، پیشگیری، فساد اداری، آموزه‌های نهج‌البلاغه.

۱- استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران (نویسنده مسئول): SRAlvani@gmail.com

۲- دکتری مدیریت منابع انسانی، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مقدمه

فساد را می‌توان به اندازه معنا و نتایج آن، تیره و تار و خوف‌انگیز نامید؛ آن‌چنان‌که طومار هستی و حیات آدمی و عالمی را همیشه در معرض چالش و تنش بزرگ قرار داده است. تقریباً در همه فرهنگ‌ها و در همه افراد مزمت و مورد ملامت و سرزنش قرار گرفته است. با این حال، روز به‌روز هم بر دامنه آن افزوده شده است.

متأسفانه طبع و ذات تنوع‌طلب و هیچ‌انگار برخی افراد موجب تشدید و علنی شدن جنبه‌های گوناگونی از فساد گردیده که امروز دیگر نمی‌توان آن را منحصر به مسائل خانوادگی، شخصی و اخلاقی کرد. نتایج این پدیده ویرانگر امروز از نهانخانه اسرار شخصی افراد بیرون آمده و حوزه‌های مختلف حیات اجتماعی و اقتصادی جوامع بشری را به تهدید کشانده است (آزادنی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۸).

فساد اداری^۱ چون غده‌ای سرطانی بر پیکر جامعه است که اگر به موقع درمان ریشه‌ای نشود، با رشد سریع خود در مدت زمانی اندک تمام جامعه را در بر گرفته، مقدمات فروپاشی و اضمحلال و به تعبیر قرآن کریم، عذاب الهی و هلاکت آن را فراهم می‌آورد. همه موجودیت و دوام فساد در جامعه، نه از نبودن قانون که از برداشت‌های سودجویانه و مصلحت‌اندیشانه از قانون توسط مجریان است که گاه همان قانون بازدارنده را پناه‌گاهی ایمن برای مجرمان و غارتگران می‌سازد؛ زیرا تا وقتی که مجریان خود صلاحیت نداشته باشند، وجود هر قانونی حتی اگر دستورات الهی هم باشد، نه تنها بی‌ثمر که حتی گاه به علت داشتن صبغه الهی و پنهان شدن سودجویان پشت آن موجبات انحراف و فساد بیشتری را فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، با نظری اجمالی به عملکرد دستگاه‌های اجرایی به‌عنوان مجریان قانون، متوجه می‌شویم که گستردگی بیش از حد دستگاه‌های دولتی و بیکاری مزمن موجود بستری مناسب برای رشد فساد در آنها شده است. فساد در اشکال مختلف آن، هم در سطح کلان (مقامات ارشد و عالی‌رتبه حکومتی و دولتی) و هم در سطح خرد (کارکنان و مستخدمین رده پایین) در ابعاد گوناگون اداری، اقتصادی، سیاسی گریبان‌گیر کشورهای است که دارای حکومتی ناکارآمد هستند. رابطه‌های نادرست ثروت، قدرت و ارزش‌ها منجر به شیوع فساد

۱- Corruption

می‌شود. فساد عارضه و نشانه بیماری است و نه خود بیماری و این ناکارآمدی است که سبب بروز چنین عارضه‌ای می‌شود (فرج‌پور، ۱۳۸۱: ۹۱).

با توجه به بررسی گزارش‌های سازمان شفافیت بین‌الملل که تلاش برای مبارزه با فساد و افزایش آگاهی در این زمینه را دارد و به صورت سالیانه اقدام به انتشار تجارب و شاخص‌های ادراک فساد نظیر فساد، اختلاس، رشوه‌گیری، خرید و فروش پست‌های دولتی، فساد در میان سیاستمداران و مدیران، عدم مقابله کافی یا ناکارایی در پیکار با آن و... می‌کند، مشهود است که الگوها و مدل‌های مبارزه با فساد اکثراً به صورت تلفیقی بوده که در آنها بیشتر به مقوله توانمندسازی کارکنان برای مقابله با فساد اداری تکیه شده است و عموماً ساختاری اداری و دستوری، از بالا به پایین دارند. در بیشتر موارد بررسی شده به علت فاسد بودن مدیران ارشد و کارکنان رده‌های بالای سازمان الگوها و مدل‌های ارائه شده در بحث اجرا تا حدود زیادی موفق و کارآمد نبوده‌اند. با توجه به اینکه اکنون نیز در کشور ما نمونه الگوها و مدل‌های ساختاری بالا پیاده‌سازی می‌شود که نه تنها در امر مقابله با فساد اداری موفق نبوده‌اند بلکه متأسفانه روز به روز شاهد دامنه‌گیر شدن و افزایش این معضل اجتماعی می‌باشیم. با توجه به بررسی‌هایی که در مطالعات پیشین و پیشینه موضوع صورت گرفت، علت ناکارآمدی و ناموفق بودن این الگوها در کشور را می‌توان در دو عامل جستجو کرد: ۱- ساختار اداری این الگوهاست که صرفاً جنبه مدیریتی مبارزه با فساد را مد نظر قرار داده‌اند. ۲- با توجه به ماهیت اسلامی بودن نظام جمهوری اسلامی ایران، علت ناموفق بودن الگوها را می‌توان در پایه‌ریزی نکردن الگوهای موجود بر اساس آموزه‌های اسلامی و دینی دانست؛ زیرا علاوه بر جنبه مدیریتی در الگوهای مبارزه با فساد اداری باید به مقوله اعتقادی و فرهنگی کارکنان نیز پرداخته شود (الوانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۴).

در ضرورت بررسی مسأله مفاسد اداری می‌توان به بیانات مقام معظم رهبری در این زمینه اشاره کرد:

اول، با آغاز مبارزه جدی با فساد اقتصادی و اداری، فریادها و نعره‌های مخالفت بلند خواهد شد. این مخالفت‌ها از سوی کسانی خواهد بود که از آن متضرر می‌شوند. مبادا در عزم راسخ شما تردید ایجاد کند.

دوم، ممکن است کسانی به خطا تصور کنند که مبارزه با مفسدان موجب ناامنی اداری و اقتصادی و فرار سرمایه‌هاست. به این اشخاص تفهیم کنید که به عکس، این مبارزه موجب امنیت فضای اقتصادی است.

سوم، کار مبارزه با فساد را به افراد مطمئن و برخوردار از سلامت و امانت بسپارید. چهارم، ضربه عدالت باید قاطع، دقیق و ظریف باشد.

پنجم، بخش‌های مختلف نظارتی در سه قوه باید با همکاری صمیمانه، نقاط آسیب در گردش مالی کشور را شناسایی و آسیب‌زدایی کنند. چند سال قبل بنده مسأله مبارزه با فساد را مطرح کردم و آن نامه هشت ماده‌ای را نوشتم؛ اما از داخل مجلس شورای اسلامی - که باید مرکز مبارزه با فساد باشد - فریاد اعتراض به این شعار بلند شد؛ با این بهانه که مبارزه با فساد، سرمایه‌ها را از کشور فراری می‌دهد!

ششم، در امر مبارزه با فساد نباید هیچ تبعیضی دیده شود. هیچ کس و هیچ نهاد و دستگاهی نباید استثناء شود.

هفتم، با این امر مهم و حیاتی نباید به گونه شعاری و تبلیغاتی و تظاهرگونه رفتار شود. به جای تبلیغات باید آثار و برکات عمل مشهود گردد.

خوشبختانه در فضای معنوی نظام جمهوری اسلامی به خاطر هنجارها و ارزش‌های دینی و ملی تفاوت اساسی با نظامات مادی دیگر کشورها وجود دارد؛ از این‌رو، بر اساس بررسی عملکرد دستگاه‌ها و گزارش‌های شفافیت این بحث همچنان به‌عنوان یک شاخص مهم، هرچند ضعیف و نادر در مباحث مربوط به نظام اداری و مالی کشور وجود دارد و بهتر است تا پاکسازی کامل آن مورد توجه مسئولین و کارگزاران نظام در هرگونه برنامه‌ریزی و اقدام جدی مورد عنایت قرار گیرد.

بیان مسأله: با توجه به اعتبار سنت نبوی و علوی و شأن والای این بزرگواران در هدایت جامعه اسلامی، منابع تاریخی و روایی شیعه و اهل سنت حاکی از آن است که اصحاب پیامبر خدا (ص) و معصومان علیهم‌السلام در پرتو اعتقاد به عصمت ایشان و سفارش‌های مؤکد در آیات قرآن به پیروی از آنها، در ثبت و ضبط اعمال و رفتار پیشوایان دینی بسیار کوشیده‌اند. هدف اصلی آنها، پایه‌گذاری اصولی برای الهام‌گیری و

الگوپذیری دیگر نسل‌ها در تحقق جامعه آرمانی و گسترش عدل و داد و رشد و تعالی حقیقی انسان بوده است. برای آنکه تحلیل و ارزیابی و بهره‌برداری از سیره نبوی و علوی به کمک منابع تاریخی و روایی آسان‌تر صورت بگیرد، بهتر است سیره آنان بر اساس ساحت‌های رفتاری و گفتاری آنها دسته‌بندی شود. قلمروهای اساسی که جامعه امروزی به‌طور آشکار و نهان، گرفتار و نیازمند راه‌حل ریشه‌ای درباره آن است، مسائل حوزه اخلاق اجتماعی و مفاسد و انحراف‌های این حوزه است (حسنی و شمس، ۱۳۹۱: ۲۹).

در حقیقت، این ناهنجاری‌ها به معضلی جهانی تبدیل شده است و گویی اختلال‌های رفتاری و ناهنجاری‌های اخلاق اجتماعی در همه جا وجود دارد و تنها شدت و ضعف آنهاست که از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت است. بنابراین، جامعه امروزی که به‌طور آشکار یا پنهان در معرض ابتلاء به ناهنجاری‌های حوزه اخلاق اجتماعی و خاصه فساد اداری قرار گرفته، به راه‌حلی اساسی برای پیشگیری و درمان آنها نیازمند است (ابروش، ۱۳۹۳: ۵۶).

بی‌شک، پیروی و الگوپذیری از اسوه‌های حسنه و هماهنگ کردن خوی و منش اجتماعی انسان با سیره پیشوایان دینی لازم و ضروری است. از این‌رو، بر آنیم تا با نگاهی نو به سیره رسول خدا (ص) و امام علی (ع)، شیوه‌های گوناگون رفتاری آن بزرگواران را در برخورد با آن دسته از ناهنجاری‌های اخلاق اجتماعی (فساد اداری) که جامعه نبوی و علوی و نیز جامعه کنونی گرفتار آن است، را مورد مطالعه قرار دهیم. در حقیقت، پیروی عملی از سیره پیشوایان دینی، سریع‌ترین، راهبردی‌ترین و کم‌خطراتین شیوه برای رویارویی با ناهنجاری‌هایی است که امنیت و سلامت روابط انسانی و اجتماعی را تهدید و اشرار را بر سرنوشت جامعه مسلط می‌کند (احمدی، ۱۳۹۴: ۶۳).

مبانی نظری پژوهش: فساد اداری^۱ که یکی از شکل‌های انحراف اجتماعی است و از لحاظ تقسیم‌بندی انحرافات، ذیل انحرافات سازمانی یقه‌سفیدان قرار می‌گیرد (ساترلند،^۲ ۱۹۴۹: ۵۴)، در مجموع، فساد اداری به رفتاری اطلاق می‌گردد که در آن فرد برای تحقق منافع خصوصی خود و دستیابی به رفاه بیشتر یا موقعیت بهتر، خارج از چارچوب

۱ - Corruption

۲ - Sutherland

رسمی وظایف یک نقش دولتی عمل می‌کند (اسکات،^۱ ۱۹۷۲: ۱۵). هر نوع استفاده نادرست از منابع عمومی برای کسب منافع شخصی دانسته‌اند (مباکو،^۲ ۲۰۰۸: ۸۴). در تعریف دیگر، فساد اداری را به‌عنوان انحراف از انجام وظایف رسمی در ادارات دولتی شناخته‌اند که هدف از آن نیز در نهایت، رسیدن به رفاه شخصی به دلیل خویشتن پرستی است (آلاتزا،^۳ ۲۰۰۶: ۶۷). فساد اداری علی‌رغم اینکه در اکثر جوامع وجود دارد، از سویی نیز می‌توان آن را محصول و نتیجه شرایط خاص فرهنگی و اجتماعی دانست (خولیدا و همکاران، ۲۰۱۵: ۶).

فساد و کجروی، ریشه‌ها، نقش‌ها و دلایلی دارد که از عمده‌ترین و شاخص‌ترین آنها ناکارآمدی حکومت‌ها، مداخله بیش از حد دولت در اقتصاد، نظام اداری نامناسب و پیچیده و دارای دیوانسالاری زائد، انحصارات دولتی و خصوصی، گستردگی رانت‌خواری، تخصیص غیرمنطقی و غیرهدفمند یارانه‌ها، وجود سیستم‌های چنددرختی، قوانین غیرشفاف، تفسیرپذیر و دست و پاگیر، مدیریت ضعیف و ناکارآمد و نالایق، ناکافی بودن حقوق و مزایای مستخدمین دولت، توزیع ناعادلانه درآمد، رشد روز افزون فقر و تبعیض، اعمال نفوذ سیاستمداران و دولتمردان عالی‌رتبه و سوءاستفاده آنها از قدرت و موقعیت خویش، فقدان کنترل‌های مستمر و شفاف، دقیق و کارا، نظام قضایی غیرپاسخگو، نبود نهاد مستقل و منتخب مبارزه‌کننده با فساد که دارای قدرت، امکانات کافی باشد، کنترل مطبوعات و رسانه‌ها و فضای مجازی منجر به رواج فساد در جامعه می‌شود (ربیعی، ۱۳۸۳: ۵۳).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدالله‌العالی) رهبر انقلاب اسلامی بارها در سخنان خود به جلوگیری از فسادهای اداری و اقتصادی اشاره داشته و دارند. ایشان در مفاد فرمان هشت ماده‌ای اظهار می‌دارند که از رفتارهای شعاری و تبلیغاتی پرهیزند و به‌گونه‌ای رفتار کنند که عملکرد آنها دستاوردهای عملی و عینی داشته باشد و در بحث مبارزه با فساد به سراغ سر شاخه‌ها و مهره‌های اصلی بروند. ایشان تأکید کردند: با این امر مهم و حیاتی نباید به‌گونه شعاری، تبلیغاتی و تظاهرگونه رفتار شود. به جای تبلیغات باید آثار

۱- Scott
۲- Mbaku
۳- Alatzas

و برکات عمل مشهود شود. به دست‌اندرکاران این مهم تأکید کنید که به جای پرداختن به ریشه‌های فساد به سراغ ضعفا و خطاهای کوچک نروند و نقاط اصلی را رها نکنند (مقام معظم رهبری، فرمان هشت ماده‌ای، ۱۳۸۰).

روحانی نیز ضمن ابراز تأسف از وجود برخی کارشکنی‌ها و مفاصد در پیکره ادارات اظهار می‌دارند: چه فاسد بودن نظام، چه ناکارآمد بودن نظام که یکی از این دو مورد قضاوت مردم است، به معنای آن است که ما به یکی از مهم‌ترین اهداف انقلاب دست نیافته‌ایم. مبارزه با فساد و ریشه‌کنی فساد، آرمانی همچون استقلال، مبارزه با استعمار و استبداد و ایجاد حاکمیت ملی است. در ردیف اینها ما باید بشماریم (روحانی، ۱۳۹۳). مردم انقلاب کردند برای اینکه کشور از فساد پاکسازی شود. مردم انقلاب کردند تا هیچ مفسدی بر صندلی حکومت و ریاست تکیه نزنند. اگر خدای ناکرده ما در مبارزه با فساد ناتوان باشیم، این به مفهوم ضعف انقلاب اسلامی، ناتوانی انقلاب و دست نیافتن به یکی از اهداف مهم انقلاب اسلامی است. ایشان همچنین خاطر نشان کردند: اگر ما می‌خواهیم مشکلات را حل بکنیم، بدون مبارزه با فساد مشکلات ما حل نخواهد شد. در هر زمینه‌ای وارد شویم، فساد همانند آن موربانه‌ای است که پایه‌ها را تباہ و فاسد می‌کند و از پای در می‌آورد (همان منبع).

با وجود گذشت ۱۳ سال از فرمان هشت ماده‌ای، هشدارهای رهبر معظم انقلاب طی این مدت با بروز مفاصد اقتصادی و اداری، پررنگ‌تر شدند و در دیدارهای مختلف با مسئولان اجرایی، قوه قضاییه و قوه مقننه از بی‌توجهی نسبت به این مسأله انتقاد کردند. متأسفانه در کشور ما علی‌رغم تأکیدات متعدد مقام معظم رهبری و رؤسای محترم جمهوری بر جدی گرفتن مسأله فساد اداری، که خود مبین جدی بودن این مشکل در ادارات می‌باشد، شتاب گسترش مفاصد اقتصادی و اداری بیش از مبارزه با آن است. مشکل اصلی این است که ساختار و الگوی ویژه‌ای برای مبارزه با مفاصد اقتصادی و اداری نداریم و هیچ دستگاهی کار ویژه‌اش مبارزه با مفاصد نیست (ابوالقاسمی و قهرمانی، ۱۳۹۴: ۴۱). تجربه ده ساله در قوه مقننه، جلسات متعددی که با مسئولان دلسوز نظام بوده و با توجه به مطالعات و بررسی تجربیات کشورهای دیگر به این نتیجه رسیده‌ایم که ساختار موجود در کشور ما برای مبارزه با مفاصد اقتصادی و اداری نتیجه‌ای نخواهد داد و باید این ساختار را تغییر دهیم. این امر نگرانی‌های جدی را

به وجود آورده است. این سؤال برای مردم پیش می‌آید که چرا با توجه به تأکید رهبر انقلاب در خصوص مبارزه با مفاسد اقتصادی و اداری، انتظار مردم و شعار دولتمردان، بحث مبارزه با مفاسد به نتیجه مطلوب نرسیده است؟ (افضلی، ۱۳۹۰: ۱۸). وجود نداشتن یک الگوی مستقل مبارزه با فساد اداری با تأکید بر آموزه‌های اسلامی (نهج‌البلاغه) در راستای بازدارندگی (پیشگیری و درمان) کاملاً مشهود به نظر می‌رسد. همچنین یک مدیریت هوشمند برای مبارزه با مفاسد لازم است؛ چرا که تنها برخورد و اقدام، کافی نیست و پیشگیری هم لازم است. قبل از گسترش فساد، باید جلوی آن را گرفت.

مهار و کنترل فساد اداری زمانی مشخص می‌شود که پیامدهای ناشی از فساد را بررسی کرده باشیم و آمار مشخصی از آثار آن داشته باشیم. برای پی بردن به اهمیت پژوهش درباره فساد اداری به برخی از پیامدهای فساد که آسیب جدی به سازمان‌های دولتی ایران وارد ساخته، اشاره می‌کنیم.

- فساد اداری با تضعیف انگیزه‌ها موجب زیان‌های اجتماعی، با تضعیف نهادهای موجود باعث زیان‌های سیاسی و با توزیع ناعادلانه منابع موجب زیان‌های اقتصادی می‌شود.

- اقدامات کجروانه و فسادانگیز در سازمان‌های دولتی در بعضی موارد توسط افرادی که به ظاهر متشرع و دیندار هستند، انجام می‌گیرد و اعمال این افراد، مستقیماً به سوءاستفاده از قدرت دینی ربط داده می‌شود. در نتیجه این وضعیت به اعتبار نظام دینی لطمه وارد می‌کند (خدمتی، ۱۳۸۴).

سوءاستفاده از اداره و امکانات سازمان‌های دولتی برای رسیدن به نتایج غیراداری موجب مشکلات اقتصادی، فقر، تخریب مشروعیت حکومت و حاکمیت قانون، کاهش احترام به قانون اساسی، افزایش رقابت و از بین رفتن شفافیت و حساب پس‌دهی^۱ می‌شود. کجروی، توسعه را خنثی، مردم‌سالاری را زایل و فرصت‌های تلاش مفید افراد، مؤسسات و سازمان‌های دولتی را کاهش می‌دهد (معدنچیان، ۱۳۸۲: ۸۷).

۱- Transparency and Accountability

در نظام جمهوری اسلامی ایران، مبارزه با فساد اداری و فساد اقتصادی و سوءاستفاده از امکاناتی که قدرت در اختیار افراد می‌گذارد، چه سوءاستفاده مالی و چه سوءاستفاده سیاسی، از اصول انقلاب است و باید رعایت شود. مبارزه با فساد، موضوعی اصلی و اساسی است. فساد اقتصادی در دستگاه‌های دولتی موجب می‌شود که سود همه تلاش‌های انجام شده در راستای پیشرفت و تولید ثروت عمومی برای رفاه مردم، به جیب عده‌ای مفت‌خور و سوءاستفاده‌گر سرازیر شود؛ بنابراین مبارزه با فساد، جدی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵).

پیشینه پژوهش: تجربیات به‌دست آمده از کشورهای مختلف نشانگر آن است که فساد امری پیچیده، پنهان و متنوع است. از این‌رو، مبارزه با آن نیز باید امری مستمر، طولانی و پیچیده باشد. اصطلاح فساد اداری که آن را در برابر سلامت اداری به‌کار می‌برند مدت زیادی است که مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران مختلف قرار گرفته است که وجه اشتراک اغلب تعاریف ارائه شده درباره فساد دستگاه‌های دولتی را می‌توان رشوه و سوءاستفاده از موقعیت‌های شغلی برای نفع شخصی دانست (کیا، ۱۳۸۹: ۶۸).

در خصوص پژوهش‌های انجام شده در این حوزه می‌توان موارد زیر را عنوان کرد:

شیخی (۱۳۹۰)، در پژوهشی به بررسی عوامل مؤثر بر سلامت نظام اداری و رشد ارزش‌های اخلاقی پرداخت که نتایج حاکی از آن بود که سلامت نظام اداری و رشد ارزش‌های اخلاقی در آن، از یک سو تحت تأثیر مبانی هستی‌شناختی و انسان‌شناختی حاکم بر باورهای افراد سازمانی است و از سوی دیگر، تحت تأثیر عوامل سه‌گانه ارزشی، درون‌سازمانی و برون‌سازمانی است.

محمدی و گل‌رودی (۱۳۹۲)، در پژوهشی به شناسایی مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای در سازمان با الگو گرفتن از مبانی دینی پرداختند، که مهم‌ترین مؤلفه‌ها در این راستا رازداری، امانداری، فروتنی در مقابل دیگران، رعایت حق دیگران، صداقت، مسئولیت‌پذیری، داورزی، شفافیت، وفاداری، صبر و بردباری، میانه‌روی و اعتدال، و شهامت در رای شناخته شدند.

خسروآبادی و رضایی‌منش (۱۳۹۴)، به بررسی و طراحی الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه پرداختند که نتایج حاکی از این بود که اگر فرد

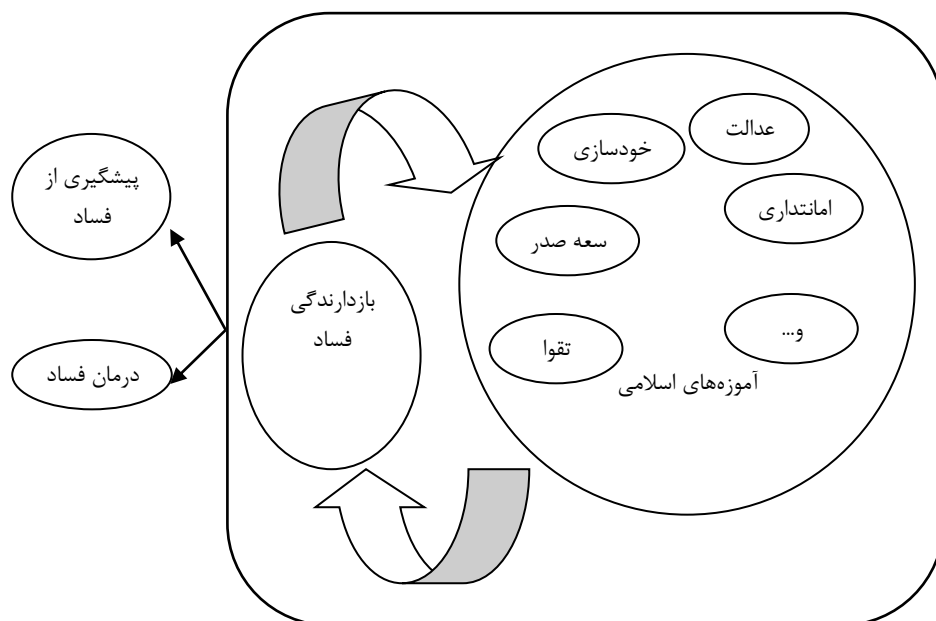
تصمیم‌گیرنده اهل مشورت و همفکری باشد، احتمال اتخاذ تصمیمات اخلاقی توسط وی بسیار بیشتر خواهد شد.

حسینی و شمس (۱۳۹۱)، در پژوهشی به بررسی راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی پرداختند. نتایج نشان داد که، انحصارگرایی، عدم پاسخگویی، نبود شایسته‌سالاری در گزینش‌ها، نبود مسئولیت‌پذیری اجتماعی در شهروندان، و نبود شفافیت در نظام اداری، عوامل گلوگاهی فساد اداری هستند.

در این پژوهش نیز سعی شده است که با استفاده از آموزه‌های اسلامی و به‌خصوص کتاب مقدس نهج‌البلاغه، شرایطی مهیا شود تا حد امکان از بروز فسادهای اداری پیشگیری شود. این شرایط عبارت‌اند از: افرادی که امروزه در جامعه ما آموزه‌های اسلامی را ترویج می‌کنند، خود عامل به آنها باشند؛ از فنون و ابزارهای بهره‌برداریم که بتوانند باور به دوری از فساد را در اذهان افراد شکل دهند؛ عالمان دینی به نقش کلیدی خود در اصلاح جامعه یقین داشته باشند؛ مدیرانی از اقشار متنوع نخبگان و متخصصین به عملکرد سازمانی و فردی خود حساسیت بیشتری نشان دهند.

مدل مفهومی پژوهش

مدل مفهومی و اولیه پژوهش شامل دو بخش است: بخش اول، که بر اساس آموزه‌های اسلامی پایه‌ریزی شده است. گفتنی است که شاخص‌های این بخش با استفاده از کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه و به‌خصوص رهنمودهای نامه ۵۳ کتاب نهج‌البلاغه و تکنیک توافق محور دلفی برآورد خواهد شد. بخش دوم، بخش بازدارندگی از فساد اداری است که باید سطوح و حیطه‌های آن برآورد و بررسی گردد و اینکه در نهایت، چگونگی رابطه این دو بخش منجر به بازدارندگی فساد اداری (پیشگیری و درمان) می‌شود.

نمودار ۱: مدل مفهومی پژوهش

روش‌شناسی پژوهش

از آنجایی که هدف پژوهش، ابتدا طراحی یک مدل و سپس آزمون آن می‌باشد، روش پژوهش به کار گرفته شده کیفی از نوع اکتشافی می‌باشد. هدف اکتشافی تحقیق حاضر، دو موضوع را پیگیری می‌نماید:

الف- یافتن عوامل و مؤلفه‌های اسلامی تأثیرگذار (حل کننده و منحل کننده) بر فساد اداری؛

ب- بررسی ضریب اهمیت مؤلفه‌ها و طراحی مدلی مفهومی؛

در روش‌شناسی کیفی، از روش‌شناسی کیفی^۱ از نوع تحلیل مضمونی در آموزه‌های دینی استفاده شده است.

۱-thematic

جدول ۱: مراحل اجرای بخش کیفی پژوهش با بهره‌گیری از روش‌شناسی در نهج‌البلغه (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵)

ردیف	روش‌شناسی در نهج‌البلغه (برگرفته از دکتر دلشاد تهرانی)	
۱	گام اول	انتخاب موضوع
۲	گام دوم	طرح مسأله
۳	گام سوم	تعیین واژه‌های کلیدی
۴	گام چهارم	مآخذشناسی
۵	گام پنجم	فیش‌برداری تمامی مطالب مرتبط با موضوع
۶	گام ششم	دسته‌بندی فیش‌ها به موضوع اصلی، موضوع فرعی و جزئی
۷	گام هفتم	ترسیم نمودار درختی
۸	گام هشتم	تطبیق و مقایسه مطالب فیش شده
۹	گام نهم	ارزیابی و استدلال فیش‌های دسته‌بندی شده.
۱۰	گام دهم	تنظیم مطالب و نگارش
۱۱	گام یازدهم	ارجاع نویسی
۱۲	گام دوازدهم	تنظیم نهایی

جامعه آماری شامل متخصصین و کارشناسان پیشگیری از تخلفات اداری وزارت صنعت، معدن و تجارت می‌باشند که ۷۹ می‌باشند. با توجه به کیفی بودن پژوهش، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. نمونه آماری شامل ۱۵ نفر از متخصصین و خبرگان حوزوی - منظور کسانی است که به درجه اجتهاد فقهی (خبرگی) در مقام دینی نائل شده‌اند - و همچنین کارشناسان و متخصصین تخلفات اداری (افراد دارای حداقل ۱۰ سال سابقه کار اجرایی در این حوزه) می‌باشند که طی جلسات و میزگردهای هم‌اندیشی به روش دلفی (۳ جلسه)، با محقق همکاری داشته‌اند. معیار انتخاب این تعداد افراد اشباع نظری^۱ اهداف مورد بررسی بود به گونه‌ای که مصاحبه‌های انجام شده با افراد متخصص تا اندازه‌ای به هم شباهت داشتند که منجر به تکراری شدن پاسخ‌ها و مصاحبه‌ها شد و داده‌های جدیدی در آنها وجود نداشت.

ابتدا به کمک روش تحلیل محتوا و استفاده از نرم‌افزار (تحلیل محتوا MAXQDA) بر مبنای مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته با متخصصین و خبرگان حوزوی، مطالب فیش‌برداری شده و کتاب نهج‌البلغه و شروح آن به استخراج گزاره‌های

۱- Theoretical saturation

تعالی‌بخش حل‌کننده، منحل‌کننده و بازدارنده از فساد در نهج‌البلاغه پرداخته شد. مؤلفه‌های تفصیلی مستخرج در سه بخش تعالی‌بخشی، پیشگیری و مواجهه، طبقه‌بندی شد. سپس، با استفاده از روش تحلیل تماتیک گزاره‌های تفصیلی هر سه طبقه را با توجه به تکرارپذیری، تطبیق و هم‌پوشانی مجمل و تلخیص کردیم و در مرحله بعد نیز با توجه به هم‌پوشانی محتوایی گزاره‌های مجمل به تم‌های اصلی دست یافتیم. در مرحله بعد، با استفاده از محورهای اصلی شناسایی شده (تم‌ها) و گزاره‌های هر تم مدل بازدارندگی از فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های نهج‌البلاغه طراحی شد.

روش‌های تجزیه و تحلیل در این پژوهش متناسب با مقیاس‌های مورد استفاده در ابزار اندازه‌گیری و متناسب با نوع سؤالات ارائه شده صورت گرفت. از آنجایی که راهبرد پژوهش در کشف الگوی بازدارنده فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های نهج‌البلاغه، مبتنی بر تحلیل محتواست؛ این امر مستلزم مفهوم‌سازی و ساماندهی آنها، به‌ویژه ورود به بحث با کمترین ایده‌های مشخص و از پیش تعیین شده و کشف و استخراج مفاهیم و دسته‌بندی آنها (اصلی، جزئی و فرعی) از متن مورد مطالعه است. برای دستیابی به تم‌ها و محورهای اصلی از تحلیل تماتیک استفاده شد. مدل طراحی شده توسط ۱۵ نفر از متخصصین و خبرگان حوزوی، ارزیابی و مورد تأیید قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

شاخصه‌ها و گزاره‌های مؤثر در بازدارندگی فساد اداری با استفاده از مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته و کتاب نهج‌البلاغه و شرح آن فیش‌برداری شد و در مرحله بعد، با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA مؤلفه‌ها و مفاهیم نهفته در متون و مصاحبه‌های انجام گرفته با استفاده از روش لغت کاوی و معنا کاوی به صورت ترکیبی، هر قسمت از مطالب (متون فیش‌برداری شده و مصاحبه‌ها) بررسی دقیق شد و مفاهیم بازدارنده از فساد نهفته در آن استخراج شدند. در این مرحله، چندین بار داده‌های مورد نظر مرور شدند و از زوایای گوناگون روی آنها دقت شد؛ چون این مرحله و نتایج حاصل از آن، در واقع زیربنای پژوهش هستند، از این‌رو، تمرکز بیشتری می‌طلبید. به دلیل اهمیت این نتایج در فرآیند طراحی مدل بازدارنده فساد اداری، صبر و حوصله و مرور چند باره داده‌ها، فرصت و زمینه شناسایی و کشف شاخص‌های تأثیرگذار را فراهم آورد.

پس از دستیابی اولیه به مؤلفه‌ها و مفاهیم، برای افزایش روایی انجام پژوهش و حرکت در مسیر پاسخگویی به اهداف پژوهش، نمونه‌هایی از شاخص‌ها و مؤلفه‌های استخراج شده در اختیار چند تن از خبرگان حوزوی قرار گرفت. در بررسی‌های به عمل آمده نسبت به پاسخ خبرگان مشخص شد که ایشان معتقد بودند که می‌توان شاخصه‌های بیشتری را به نکات کلیدی یاد شده اختصاص داد و در این خصوص موارد متعددی را هم یاد کرده بودند. از این‌رو، بار دیگر نکات کلیدی و مؤلفه‌ها به دقت بررسی شده و تعداد دیگری به شاخص‌های اولیه اضافه شدند. بدین ترتیب، با مراجعه چند باره به کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه و نامه ۵۳ و توجه به پیشنهادهای خبرگان در بازنگری نهایی و بررسی دقیق‌تر نکات کلیدی تعداد مؤلفه‌ها به ۴۰۲ رسید. مؤلفه‌های مستخرج شده با توجه به کلمات کلیدی پژوهش (تعالی‌بخشی، پیشگیری و درمان) در این سه حوزه دسته‌بندی شدند که نتایج مربوط به هر طبقه در جداول زیر آمده است.

در جدول شماره دو گزاره‌هایی که جنبه تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و معنوی را دارد و در بازدارندگی از فساد اداری مؤثر است، توسط روش تحلیل تماتیک بررسی شده است.

جدول ۲: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های سطح تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و معنوی

مؤلفه‌های تعالی‌بخش			
ردیف گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم	
۱	۲۰	برخوردار بودن از تقوا و خداپرستی	
۲	۲۷	خودسازی و پرهیز از غرور و خودپسندی	
۳	۱۴	تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و معنوی انسانی	
۴	۱۰	به کمال رسانیدن کارکنان	

با توجه به جدول شماره دو مشاهده می‌گردد که تعداد گزاره‌های تفصیلی تعالی‌بخش ۷۱ مؤلفه از ۴۰۲ مؤلفه استخراج شده می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد ۲۰ مؤلفه با برخوردار بودن از تقوا و خداپرستی مرتبط بود. ۲۷ مؤلفه به خودسازی و پرهیز از غرور و خودپسندی، ۱۴ مؤلفه به توجه داشتن به تعالی اخلاقی و معنوی منابع انسانی و ۱۰ مؤلفه با به کمال رسانیدن کارکنان مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت

گرفته، تعداد ۷۱ مؤلفه در چهار مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی چهار مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و معنوی) منتج شد.

در پنج جدول زیر گزاره‌هایی که جنبه پیشگیرانه در بازدارندگی از فساد اداری دارند (سازوکارهای نظارتی و ارزشیابی، مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی، سازوکارهای گزینشی و تخصصی، سازوکارهای ساختاری و پرهیز کردن از ویژه‌خواهی) و شامل ۲۹۰ مؤلفه از ۴۰۲ مؤلفه استخراج شده می‌باشند، توسط روش تحلیل تماتیک بررسی شده است.

جدول ۳: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های سازوکارهای نظارتی و ارزشیابی در سطح پیشگیری

مؤلفه‌های پیشگیری			
ردیف	گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم
۱	۹	داشتن نظام جامع ارزشیابی عملکرد کارکنان	
۲	۵	داشتن نظام جامع نظارتی (کنترل و بازرسی کلی و جزئی)	سازوکارهای نظارتی و ارزشیابی
۳	۵	نظارت و کنترل بر شکایات مردمی داشتن	
۴	۷	بهبود بخشیدن آگاهی از فرهنگ عمومی نظارت بر عملکرد مدیران	
۵	۱۱	عدالت و مساوات داشتن	

با توجه به جدول شماره سه مشاهده می‌گردد که تعداد گزاره‌های تفصیلی سطح پیشگیری مرتبط با سازوکارهای نظارتی و ارزشیابی ۳۷ مؤلفه از ۲۹۰ مؤلفه سطح پیشگیری می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد نه مؤلفه با داشتن نظام جامع ارزشیابی کارکنان، پنج مؤلفه به داشتن نظام جامع نظارتی (کنترل و بازرسی کلی و جزئی)، پنج مؤلفه به نظارت و کنترل بر شکایات مردمی داشتن، هفت مؤلفه به بهبود بخشیدن آگاهی از فرهنگ عمومی نظارت بر عملکرد مدیران و ۱۱ مؤلفه با عدالت و مساوات داشتن مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته تعداد ۳۷ مؤلفه در پنج مؤلفه اصلی

دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی پنج مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (سازوکارهای نظارتی و ارزشیابی) منتج شد.

جدول ۴: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی در سطح پیشگیری

مؤلفه‌های پیشگیری			
ردیف	گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم
۱	۲۷	حرمت نگه داشتن مردم و خوش‌بینی نسبت به آنان (مردم‌داری)	مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی
۲	۴	مشارکت و به‌کار گرفتن مردم در اداره حکومت	
۳	۱۵	مشورت کردن با صالحان و نخبگان و احترام به افکار دیگران	

با توجه به جدول شماره چهار مشاهده می‌گردد که تعداد گزاره‌های تفصیلی سطح پیشگیری مرتبط با مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی ۴۶ مؤلفه از ۲۹۰ مؤلفه سطح پیشگیری می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد ۲۷ مؤلفه با حرمت نگه داشتن مردم و خوش‌بینی نسبت به آنان (مردم‌داری)، چهار مؤلفه به مشارکت و به‌کار گرفتن مردم در اداره حکومت، ۱۵ مؤلفه با مشورت کردن با صالحان و نخبگان و احترام به افکار دیگران مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته تعداد ۴۶ مؤلفه در سه مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی سه مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی) منتج شد.

جدول ۵: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های سازوکارهای گزینشی - تخصصی در سطح پیشگیری

مؤلفه‌های پیشگیری			
ردیف	گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم
۱	۱۵	برقراری نظام شایسته‌سالاری در انتخاب‌ها	سازوکارهای گزینشی - تخصصی
۲	۱۴	برقراری نظام شایسته‌سالاری در انتصاب‌ها	
۳	۱۴	آینده‌نگر و دوراندیش بودن	
۴	۸	جامع‌نگر بودن	
۵	۵	تعهد و تخصص داشتن	
۶	۶	امانتدار و رازدار بودن	
۷	۶	خلاق و نوآور بودن	

مؤلفه‌های پیشگیری			
ردیف	گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم
۸	۹	ساده‌زیستی و پرهیز از تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری	

با توجه به جدول شماره پنج مشاهده می‌گردد که تعداد گزاره‌های تفصیلی سطح پیشگیری مرتبط با سازوکارهای گزینشی- تخصصی ۷۷ مؤلفه از ۲۹۰ مؤلفه سطح پیشگیری می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد ۱۵ مؤلفه با برقراری نظام شایسته‌سالاری در انتخاب‌ها، ۱۴ مؤلفه به برقراری نظام شایسته‌سالاری در انتصاب‌ها، ۱۴ مؤلفه به آینده‌نگر و دوراندیش بودن، هشت مؤلفه به جامع‌نگر بودن، پنج مؤلفه به تعهد و تخصص داشتن، شش مؤلفه به امانتدار و رازدار بودن، شش مؤلفه به خلاق و نوآور بودن و نه مؤلفه با ساده‌زیستی و پرهیز از تجمل‌گرایی و اشرافی‌گری مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته، تعداد ۷۷ مؤلفه در هشت مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی هشت مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (سازوکارهای گزینشی- تخصصی) منتج شد.

جدول ۶: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های سازوکارهای ساختاری در سطح پیشگیری

مؤلفه‌های پیشگیری			
ردیف	گزاره‌های تفصیلی	گزاره‌های تلخیص شده	تم
۱	۱۰	شفاف‌سازی قوانین و مقررات اداری و ضابطه‌مداری	
۲	۸	تأمین کردن رفاهی و معیشتی کارکنان	
۳	۳	تعیین کردن شایستگی و اعطای پاداش	
۴	۱۲	از صلاحیت متناسب با مسئولیت برخوردار بودن	
۵	۴	پاسخگو بودن و تعهد داشتن در قبال فعالیت و مسئولیت	ساز و کارهای ساختاری
۶	۲۱	اصلاح کردن نگرش مدیران نسبت به مسئولیت	
۷	۱۶	رویکرد سیستمی داشتن به امور	
۸	۲	امنیت‌سازی شغلی	
۹	۹	نظم و انضباط کاری داشتن	
۱۰	۱۲	داشتن وجدان کاری	
۱۱	۵	آموزش دادن و ارتقای مستمر دانش و معرفت سازمانی (دانش و آگاهی)	

با توجه به جدول شماره شش مشاهده می‌شود که تعداد گزاره‌های تفصیلی سطح پیشگیری مرتبط با سازوکارهای ساختاری ۱۰۲ مؤلفه از ۲۹۰ مؤلفه سطح پیشگیری می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد ۱۰ مؤلفه با شفاف‌سازی قوانین و مقررات اداری و ضابطه‌مداری، هشت مؤلفه به تأمین کردن رفاهی و معیشتی کارکنان، سه مؤلفه به تعیین کردن شایستگی و اعطای پاداش، ۱۲ مؤلفه به از صلاحیت متناسب با مسئولیت برخوردار بودن، چهار مؤلفه به پاسخگو بودن و تعهد داشتن در قبال فعالیت و مسئولیت، ۲۱ مؤلفه به اصلاح کردن نگرش مدیران نسبت به مسئولیت، ۱۶ مؤلفه به رویکرد سیستمی داشتن به امور، دو مؤلفه به امنیت‌سازی شغلی، ۹ مؤلفه به نظم و انضباط کاری داشتن، ۱۲ مؤلفه به داشتن وجدان کاری و پنج مؤلفه با آموزش دادن و ارتقای مستمر دانش و معرفت سازمانی (دانش و آگاهی) مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته، تعداد ۱۰۲ مؤلفه در ۱۱ مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی ۱۱ مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (سازوکارهای ساختاری) منتج گردید.

جدول ۷: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های پرهیز کردن از ویژه‌خواهی در سطح پیشگیری

مؤلفه‌های پیشگیری		ردیف گزاره‌های تفصیلی	
تم	گزاره‌های تلخیص شده		
پرهیز کردن از ویژه‌خواهی	پرهیز کردن از انحصارگرایی و انحصارطلبی	۹	۱
	تردد کردن سخن‌چینی و چاپلوسی	۱۲	۲
	پرهیز کردن از اعطای امتیازات ویژه (رانت)	۳	۳
	پرهیز کردن از رابطه‌مداری	۷	۴

با توجه به جدول شماره هفت مشاهده می‌شود که تعداد گزاره‌های تفصیلی سطح پیشگیری مرتبط با پرهیز کردن از ویژه‌خواهی ۳۱ مؤلفه از ۲۹۰ مؤلفه سطح پیشگیری می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد نه مؤلفه با پرهیز کردن از انحصارگرایی و انحصارطلبی، ۱۲ مؤلفه به تردد کردن سخن‌چینی و چاپلوسی، سه مؤلفه به پرهیز کردن از اعطای امتیازات ویژه (رانت)،

هفت مؤلفه با پرهیز کردن از رابطه‌مداری مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته تعداد ۳۱ مؤلفه در چهار مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی ۴ مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (پرهیز کردن از ویژه‌خواهی) منتج گردید.

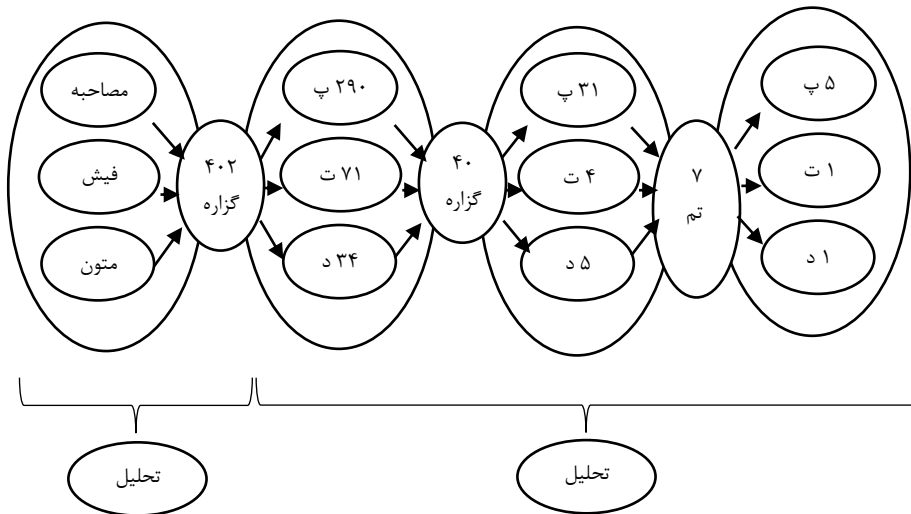
در جدول زیر گزاره‌هایی که جنبه برخورد و مواجهه در بازدارندگی از فساد اداری دارند، توسط روش تحلیل تماتیک بررسی شده است.

جدول ۸: تحلیل تماتیک مؤلفه‌های سطح مواجهه و برخورد

مؤلفه‌های مواجهه (برخورد)		ردیف	گزاره‌های تفصیلی
تم	گزاره‌های تلخیص شده		
	افشای هویت مفسدان و پس‌گیری اموال اختلاس شده	۱	۵
	برکنار کردن مسئولان ناکارآمد و ناشایسته	۲	۷
سازوکارهای حل کننده	برخورد کردن یکسان و بدون تبعیض و توأم با سرعت با مرتکبان فساد	۳	۶
	مجازات کردن افراد خطاکار	۴	۳
	امر به معروف و نهی از منکر کردن	۵	۱۳

با توجه به جدول شماره هشت مشاهده می‌گردد که تعداد گزاره‌های تفصیلی تعالی‌بخش ۳۴ مؤلفه از ۴۰۲ مؤلفه استخراج شده می‌باشند که با توجه به تلخیص انجام شده بر اساس مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی، و همچنین پدیده اشتراک معنایی ایزوتسو تعداد پنج مؤلفه با افشای هویت مفسدان و پس‌گیری اموال اختلاس شده، هفت مؤلفه به برکنار کردن مسئولان ناکارآمد و ناشایسته، شش مؤلفه به برخورد کردن یکسان و بدون تبعیض و توأم با سرعت با مرتکبان فساد، سه مؤلفه به مجازات کردن افراد خطاکار و ۱۳ مؤلفه با امر به معروف و نهی از منکر کردن مرتبط می‌باشد. از این‌رو، در این قسمت با توجه به مقایسه هم‌پوشانی صورت گرفته، تعداد ۳۴ مؤلفه در پنج مؤلفه اصلی دسته‌بندی شد و سپس، در مرحله انتخاب محور اصلی (تم) نیز با توجه به تشابه محتوایی و مضمونی پنج مؤلفه تلخیص شده به یک تم اصلی (سازوکارهای حل کننده) منتج شد.

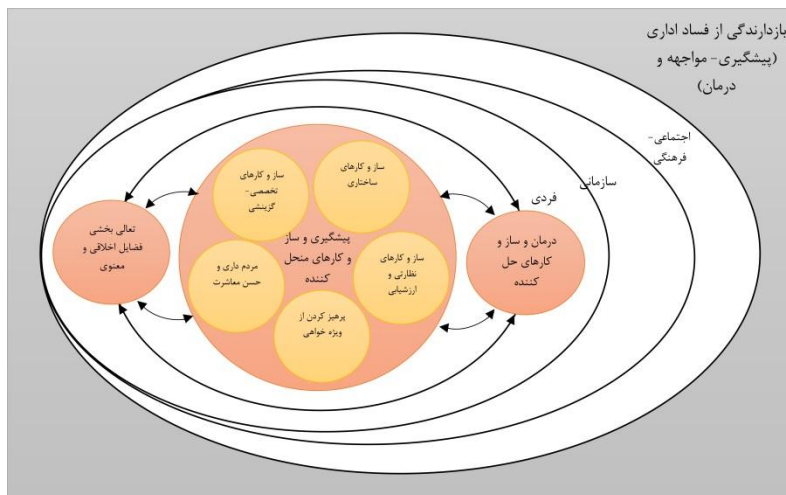
پس از اینکه گزاره‌های تفصیلی توسط تحلیل تماتیک طبقه‌بندی شدند (جزئی، فرعی و اصلی)، نسبت به طراحی نمودار فرایند کلی آن اقدام شد. در این مرحله، ابتدا مؤلفه‌های تفصیلی که تعداد آنها ۴۰۲ گزاره می‌باشد، توسط مقایسه مداوم و با توجه به هم‌پوشانی و تشابه محتوایی و مضمونی در ۴۰ محور، تلخیص و دسته‌بندی شد. سپس گزاره‌های به‌دست آمده از مرحله تلخیص در هفت محور اصلی (تم) طبقه‌بندی شدند. در این مرحله نیز هم‌پوشانی‌های محتوایی و مضمونی ملاک طبقه‌بندی قرار گرفت. در مرحله بعد، محورهای اصلی به‌دست آمده در سه طبقه مورد بررسی پژوهش (تعالی‌بخشی، پیشگیری و درمان (مواجهه)) مورد بررسی قرار گرفت. گفتنی است که تمامی مراحل صورت گرفته با بهره‌گیری از نظرات ۱۵ نفر از متخصصین و خبرگان حوزوی انجام گرفت.

نمودار ۲: فرایند کلی تحلیل مضمون و تحلیل تماتیک

مدل بازدارندگی فساد اداری

طراحی مدل بازدارنده فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های اسلامی

شکل ۱: مدل مفهومی بازدارندگی از فساد اداری با اتکاء به آموزه‌های اسلامی بر اساس داده‌های کیفی

طراحی مدل با استفاده از روش کیفی (تحلیل مضمون و محتوا در شناسایی گزاره‌ها و تحلیل تماتیک در دستیابی به محورهای اصلی) انجام گرفت. عناصر اصلی مدل شامل تم‌های اصلی تحلیل تماتیک مستخرج از گزاره‌های منبعث از نهج‌البلاغه و شرح و تفاسیر آن، با بهره‌گیری از نظرات متخصصین و خبرگان حوزوی - منظور کسانی است که به درجه اجتهاد فقهی (خبرگی) در مقام دینی نائل شده‌اند - به روش دلفی و جلسات هم‌اندیشی به‌دست آمد. با توجه به محتوای محورهای اصلی (تم‌ها) گستردگی حوزه‌های تحت پوشش این گزاره‌ها، رفتارهای فردی، سازمانی و اجتماعی - فرهنگی را شامل می‌شود. طبقه‌بندی‌های تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و معنوی، پیشگیری و درمان و سازوکارهای حل کننده روابط دو سویه و تنگاتنگی با هم دارند و در موارد زیاد همدیگر را در قالب رفتارهای فردی، سازمانی و اجتماعی فرهنگی پوشش می‌دهند. آموزه‌های تعالی‌بخش، حل کننده و منحل کننده رابطه مستقیم و دوسویه‌ای نیز با بازدارندگی از فساد اداری (پیشگیری و درمان) دارند. به نوعی که هرچه این آموزه‌ها در سطوح مختلف بیشتر مدنظر و توجه قرار گیرند، به بازدارندگی از فساد اداری منتج خواهند شد؛ این رابطه بالعکس هم می‌تواند اتفاق بیافتد. به بیانی دیگر، هرچه زمینه‌های بروز فساد اداری کمتر باشد (پیشگیری)، به رشد رفتارهای تعالی‌بخش و منحل کننده از سوی کارکنان در سطوح مختلف فردی (تعالی‌بخشی فضایل اخلاقی و

معنوی و پرهیز کردن از ویژه‌خواهی)، سازمانی (سازوکارهای ساختاری، گزینشی - تخصصی و نظارتی و ارزشیابی) و اجتماعی (مردم‌داری و حسن معاشرت اجتماعی) منجر خواهد شد. گفتنی است که موارد بیان شده در سطوح مختلف با همدیگر هم‌پوشانی داشته و ارائه هر کدام از محورها در سطوح مختلف فقط به منزله اهمیت بیشتر مقوله مطرح شده در آن سطح است.

بحث و نتیجه‌گیری

تأثیر عوامل گوناگون در شکل‌گیری فساد، به آن ماهیت پیچیده‌ای داده است که در نتیجه آن بسیاری از برنامه‌های طراحی شده دولت‌ها برای مبارزه با فساد به شکست انجامیده است. تجربیات به‌دست آمده از اجرای این برنامه‌ها نشانگر این است که برای حذف یا کاهش این پدیده شوم در نظام اداری کشور نیازمند برنامه‌هایی هستیم که با تأثیر بر فرهنگ عمومی جامعه و ابعاد آن همچون آموزه‌های اسلامی (به عنوان پدیده‌ای که به‌طور مستقیم از فرهنگ جامعه تأثیر می‌پذیرد)، پیشگیری از بروز فساد اداری را هدف قرار دهد، به جای آنکه از طریق طراحی رویه‌های تنبیهی و پس از وقوع با آن مبارزه کند؛ همان‌گونه که در دنیای پزشکی تأکید بر این است که «پیشگیری بهتر از درمان است» و از این طریق با هزینه کمتر و سریع‌تر می‌توان به مقصود رسید. در این‌جا نیز تأکید می‌کنیم که آموزه‌های نهج‌البلاغه این قابلیت را دارد که بتواند مانع از بروز بسیاری از جریانات توأم با فساد اداری گردد. آموزه‌های نهج‌البلاغه از کارکردهای گوناگونی برخوردار است و می‌تواند با معرفی الگوی رفتاری مطلوب به کارکنان، رفتار آنان را کنترل کند؛ آموزه‌های نهج‌البلاغه از طریق تثبیت شیوه‌های مطلوب انگیزش، به رفتار کارکنان جهت می‌دهد. اهمیت آموزه‌های نهج‌البلاغه در شکل دادن به رفتار عاملان و کارکنان دولت و القای تعهد درونی در آنان به حدی است که امیرمؤمنان در نامه ۵۳، به مجموعه آن، نام «آئین حکومت‌داری» را می‌دهد که می‌تواند باعث شود در افراد نوعی تعهد و احساس مسئولیت نسبت به چیزی به وجود آید که آن چیز، بیش از منافع شخصی فرد است.

از دیدگاه آموزه‌های نهج‌البلاغه‌ای، رفتارهای افراد تحت تأثیر باورها و ارزش‌های آنها شکل می‌گیرد. برای اصلاح رفتارهای آنان و سلامت نظام اداری در گام اول، باید نگرش‌ها

و باورهای دینی از جمله خدامحوری، آخرت‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، صداقت و امانت‌داری را در آنها تقویت کرد. همچنین با توجه به نقش فراوان نیروی انسانی بر سلامت سازمانی و نگرش دو بعدی اسلام به انسان، ضروری است: نخست، با اصلاح نظام حقوق و دستمزد نیازهای مادی و معیشتی کارکنان را برطرف ساخت؛ دوم، با برنامه‌های آموزشی- تربیتی زمینه‌های تحول درونی و پیشرفت معنوی کارکنان را فراهم آورد. با اعمال رویه‌های عادلانه در توزیع جبران خدمات و برخورد عادلانه در روابط متقابل شخصی و احترام به کارکنان، می‌توان زمینه بهبود عملکرد و ارتقای خلق و خوی کاری کارکنان در محیط کار را فراهم آورد. مناصب اداری و حکومتی امانت‌های الهی‌اند؛ بنابراین، در انتخاب و واگذاری امور اداری به اشخاص باید صلاحیت و شایستگی آنها برای تصدی مشاغل رعایت گردد. یکی از عوامل مؤثر بر اصلاح رفتار کارکنان، روش زندگی مدیران عالی سازمان‌ها و رهبران جامعه است. به همین دلیل امام علی(ع) بر ساده‌زیستی مسئولان و خانواده آنها تأکید می‌ورزد. با توجه به نقش محوری مردم در سلامت نظام اداری باید زمینه‌های مشارکت آنان در سیاست‌گذاری و اداره امور جامعه فراهم آید. در اسلام حتی پس از انتخاب افراد متخصص و متعهد به منظور پیشگیری و حفظ سلامت دستگاه‌های اداری، از سازوکارهای نظارتی چندگانه شامل نظارت مدیران بر عملکرد کارکنان، نظارت کارکنان بر مدیران، نظارت مدیران عالی بر مدیران سطوح پایین‌تر نظارت همگانی افراد، احزاب و گروه‌ها بر عملکرد دستگاه‌ها، استفاده می‌شود. همچنین ضروری است با ترویج فرهنگ نقد و انتقادپذیری مدیران و ایجاد فضای آزاد رسانه‌ای و اطلاع‌رسانی زمینه‌های عملکرد شفاف سازمان‌ها و نهادهای دولتی را فراهم آورد.

یکی از راهکارهای سالم‌سازی محیط اداری، احیای اخلاقیات در آن است. اخلاق در سازمان، ارتباطات اثربخش را به وجود می‌آورد و موجب بهره‌وری سازمانی و رضایت شغلی در کارکنان، و در نهایت، موجب تعالی و پیشرفت سازمان می‌شود. یکی از مشکلات ما این است که اخلاق هیچ‌گاه در حوزه حرفه و شغل مطرح نبوده است؛ در حالی که آموزه‌های دینی به اخلاق، هم در حوزه فردی (شخصی) و هم در حوزه حرفه‌ای توجه دارد.

در هر حال می‌تواند تا فرهنگ عمومی جامعه دچار تحول و توسعه شده و ارزش‌های اخلاقی به‌طور واقعی جایگزین ناهنجاری‌ها گردیده و ضمن اصلاح ساختارهای اداری و

قانونی، نظامات کنترلی کارآمدی مسلط گردیده و با مفسدین اداری بدون اغماض برخورد شود.

پیشنهادها

- با توجه به روابط به دست آمده حاکی از مدل و همچنین هم‌پوشانی‌های مؤلفه‌ها در سطوح مختلف پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌های سطح تعالی‌بخشی را بیشتر در حوزه اجتماعی مورد توجه قرار داده تا با الگوسازی در این سطح از بروز فساد در حوزه‌های فردی و سازمانی نیز پیشگیری، و فرد به عنوان الگویی برای اجتماع تلقی شود.
- با توجه به روابط به دست آمده حاکی از مدل و همچنین هم‌پوشانی‌های مؤلفه‌ها در سطوح مختلف پیشنهاد می‌شود مؤلفه‌های سطح پیشگیری، با توجه به میزان اثرگذاری آنها، بیشتر در حوزه سازمانی، با اعمال نظارت و همچنین ارزیابی‌های مستمر مد نظر قرار گیرند که با توجه به رعایت اصول پیشگیری در این سطح شاهد سلامت اداری در حوزه‌های سازمانی، اجتماعی و فردی نیز خواهیم بود.
- با توجه به مؤلفه‌های استخراج شده در سطح مواجهه و برخورد که کمترین مؤلفه‌ها را به خود اختصاص داده و در دین مبین اسلام نیز به عنوان آخرین حربه به آن پرداخته شده است، پیشنهاد می‌شود این مقوله در سطح فردی و برای فرد خاطی به صورت قاطع و سریع اعمال گردد تا اثرگذاری اجتماعی آن در بین اذهان عمومی مشهود باشد.
- با توجه به اهمیت مقوله بازدارندگی فساد اداری در فرهنگ عمومی جامعه پیشنهاد می‌شود که پیشگیری از فساد اداری در کلیه سطوح به صورت موازی و هماهنگ لحاظ شود تا ضمن پرداختن به مقوله تقویت فضایل اخلاقی و معنوی کارکنان، برنامه‌های پیشگیری در سطوح سازمانی و اجتماعی هم مدنظر قرار گیرد تا تأثیرگذاری بیشتری داشته باشد.

منابع

- آزادنی، ابوالفضل؛ رادمنش، محمد حسن؛ وفائیان، محبوبه؛ سلطانی گرد فرامرزی، سمیه (۱۳۹۲). «روانشناسی سلامت اداری و اجتماعی: بررسی عوامل فردی و اجتماعی فساد». تهران: انتشارات نیکو روش.
- ابروش، رضا (۱۳۹۳). «راهبردهای ارتقای سلامت اداری در سیره حضرت علی (ع)». فصلنامه نظارت و بازرسی، سال هشتم، شماره بیست و هشتم.
- ابوالقاسمی، محمود؛ قهرمانی، محمد (۱۳۹۴). «تخلفات، فساد و سلامت اداری در قوانین و مقررات جمهوری اسلامی ایران». تهران: انتشارات فکرسازان.
- احمدی، محمدرضا (۱۳۸۴). «نگاهی به وجدان‌کاری و فرهنگ سازمانی با رویکرد دینی». (چاپ اول)، تهران: انتشارات زمزم هدایت.
- افضل، علی (۱۳۹۰). «فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل، پیامدها و راهکارهای برون‌رفت». مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، سال بیست و هشتم، شماره چهل و پنجم، صص ۲۶۴-۲۳۵.
- الوانی، سید مهدی؛ اسلام‌پناه، مهدی؛ آزاد، مسعود (۱۳۹۵). «بررسی ارتباط بین باورهای معرفت‌شناسی مدیران با میزان گرایش آنها به مبارزه با فساد اداری». سومین همایش علمی پژوهشی یافته‌های نوین علوم مدیریت کارآفرینی و آموزش ایران.
- حسنی، علی؛ شمس، عبدالحمید (۱۳۹۱). «بررسی راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی». فصلنامه اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال دوم، شماره اول، صص ۱۰۴-۸۱.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۰). «فرمان هشت ماده‌ای به سران قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی». ۱۰ اردیبهشت ماه.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۵). «بیانات در دیدار مسئولان اقتصادی و دست‌اندرکاران اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی». ۳۰ بهمن ماه.
- خدمتی، ابوطالب (۱۳۸۴). «سیره حضرت علی (ع) در مبارزه با فساد اداری». فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، شماره چهل و پنجم، صص ۴۳-۲۴.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۵). «دوره آموزشی روش‌شناسی در نهج‌البلاغه و متون اسلامی». دانشگاه علوم و حدیث پردیس تهران.
- ربیعی، علی (۱۳۸۳). «زنده باد فساد». تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- روحانی، حسن (۱۳۹۳). «بیانات ریاست جمهوری اسلامی ایران در همایش ملی ارتقاء سلامت اداری و مبارزه با فساد». ۱۷ آذرماه.
- فرج‌پور، مجید (۱۳۸۱). «موانع توسعه: بررسی فقر، تبعیض و فساد». تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- کیا، فاطمه (۱۳۸۹). «بررسی رابطه بین فرهنگ سازمانی و فساد اداری». (پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد)، دانشگاه پیام نور، دانشکده مدیریت و حسابداری.
- معدنچیان، ابراهیم (۱۳۸۲). «مبارزه با فساد اداری». تهران: پژوهشکده امام خمینی (ره).
- Khulida Kirana Yahya, Tan Fee Yean, Johanim Johari and Nur Ain Saad. (۲۰۱۵). The Perception of Gen Y on Organizational Culture, Religiosity and Corruption in Malaysian Public Organizations, INTERNATIONAL ACCOUNTING AND BUSINESS CONFERENCE, Procardia Economics and Finance ۳۱, pp. ۲۵۱ - ۲۶۱.
- Alatz'a's, S. H. (۲۰۰۶). The autonomous, the universal and the future of sociology. Current Sociology, ۵۴(۱); ۷-۲۳.
- Mbaku, J. M. (۲۰۰۸). Corruption clean ups in Africa: Lessons from public choice. Journal of Asia and African studies, ۴۳, ۴۲۷-۴۵۶.
- Moreno, J., Jennings, H. (۲۰۰۵). Statistics of social configurations. Toichiometry ۱:۳۴۲-۷۴, (۱۹۳۷).
- Scott, James. (۱۹۷۲). "Comparative political corruption", prentice Hall, Inc.
- Sutherland, E. H. (۱۹۴۹). White collar crime. New York: Dryden Press.